

Bestämningsnyckel till *Euphrasia* (ögontröst) i Småland

Thomas Karlsson 1980 04 12
Botaniska Museet
Ö. Vallgatan 18
223 61 Lund

Bestämningsnycklar till *Euphrasia* i de vanliga flororna innehåller vilseledande fel, och det medför att släktet verkar 'hopplöst'. I själva verket är det inte så svårt. Har man väl fått blick för arterna, så är det mycket sällan man behöver tveka. -- Jag tittar gärna på material och det går fint att sända pressad ögontröst för bestämning. Även levande material kan skickas, i plastpåse, som plattas till och lägges in i kuvert. Lagg bara inte in en våt papperstuss, då blir växten snabbt förstörd!

Färgen på blomman gäller, när ej annat säges, färgen på den platta underläppen. Hos alla arter har den violetta längsådror och en gul fläck i 'gapet', och de färgerna nämns inte i beskrivningarna nedan. Det gäller alltså att lägga märke till grundfärgen!

Hårigheten studeras på de nedersta blombladens undersida, och man måste använda lupp. Håll upp växten mot en mörk bakgrund och se på bladet i profil. Man ser då håren 'sticka ut' från bladets undersida, se figur! -- Om där finns långa glandelhår eller långa enkelhår, brukar växten redan för blotta ögat se 'luden' ut, men det måste bekräftas med lupp-undersökning!

- A Med långskaftade glandler på stödblakens undersida; blommans grundfärg vit
- B 4--5 långa ledstycken på stjälken nedanför nedersta blomma; blommor i juni--början av juli 1. *E. rostkoviana* ssp. *montana*
- BB Fler än 5, ganska korta ledstycken på stjälken; blommor i slutet av juli--september 2. *E. rostkoviana* ssp. *onegensis*
- AA Med kortskaftade glandler, eller med enkelhår, eller helt utan hår på stödblakens undersida; blomma vit eller lila
- B 4--5 långa ledstycken på stjälken nedanför nedersta blomma; blommor i juni--början av juli; blommor stora, ljus lila; blad aldrig tätt vithåriga 4. *E. stricta* var. *tenuis*
- BB Fler än 5, ganska korta ledstycken; blommor i början av juli--september (*E. nemorosa* har ibland mindre än 5 ledstycken och blommor tidigt, men har små vita blommor och vithåriga blad)
- C Blad alldeles kala, små, mörka, blanka; blommor små, vita eller mörkt lila; stjälk mycket slank, grenar (om de finns) starkt uppåtriktade; växer bland ljung 3. *E. micrantha*
- CC Dessa karaktärer inte förenade (alla med stora blommor och alla med håriga blad hör hit)
- D Blommor stora, ljus och jämnt lila; blad med korta glandler eller kala (ser klart gröna ut), med avsmalnande bas 5. *E. stricta* var. *stricta*
- DD Blommor små, vita (överläppen kan vara lila); blad tätt gråvitt håriga (ser gråluddiga ut), breda, med tvär bas 6. *E. nemorosa*
- DDD Mellanformer (oftast *nemorosa*-lik men med lila blommor, eller *stricta*-lik men med håriga blad); allmänna!!! .. 7. *E. nemorosa* x *stricta*

1. *E. rostkoviana* ssp. *montana*, ängsögontröst

Stjälk gänglig, slak och slingrig, med 3--5 långa ledstycken under första blomma (kapsel). Få eller inga grenar, om de finns är de utåtriktade.

Blad runda, bladbas hjärtlik, med få och trubbiga tänder, med ganska tät päls av långa glandelhår. Bladfärg ganska ljust grön.

Blommor stora--relativt små, underläpp vit, överläpp vit eller lila.

Blomningstid juni--början av juli (en anpassning till slåttern!).

Ståndort slätterängar (såvitt känt från anteckningar på herbarietiketter).

Både i magra urbergstrakter och i rikare bygder.

Utbredning i Småland ojäm. Känd från följande lokaler: Algutsboda 1864, Forserum 1899, Långasjö 1902, Nässjö Hanskeryd 1909, S. Sandsjö Hensmåla och Hemmingsmåla 1911. -- Överallt förgäves eftersökt, men lokalerna är gamla och suddigt angivna. Det är ej uteslutet att arten finns kvar på ännu hävdad ängsmark i landskapet. Det vore i så fall en botanisk sensation, och skulle ge lokalen ett mycket högt naturskyddsvärde.

I *Sverige* känd från Skåne (bl a Visseltofta Bodarp), Blekinge (Backaryd Ö. Hallen), Västergötland (bl a Nykyrka Mullsjö), Bohuslän, Dalsland, Södermanland. Överallt bara strölokaler och förgäves eftersökt. Senast sedd 1937 (Skåne) och 1939 (Västergötland) och troligen utgången i landet på grund av slätterbrukets upphörande.

Förväxlingsrisk: Endast *fin ögontröst* har samma gängliga habitus och samma låga antal ledstycken på stjälken (parallellformer). Den har dock stora, ljuslila blommor, och har kortskaftade glandler på bladen eller saknar glandler alldeles. *Ängsögontröst* har stora--ganska små, vita blommor och långskaftade glandler på bladen. -- Höstformen, *finnögontröst*, har annorlunda habitus (se nyckeln) och blomningstiden skiljer.

2. *E. rostkoviana* ssp. *onegensis*, finnögontröst

Namnsättning: Det har visat sig att det man tidigare sammanfattade som *E. rostkoviana* ssp. *rostkoviana* måste uppdelas i två underarter: den egentliga ssp. *rostkoviana*, *stor ögontröst*, är storblommig och växer i de bästa kalkkärren i Skåne och Västergötland, medan ssp. *onegensis*, *finnögontröst*, är östlig och går västerut till Jönköpingstrakten.

Stjälk robust, med många (fler än 5, ofta ca 10) korta ledstycken under första blomma (kapsel). Ofta rikt grenig, med utåtriktade grenar.

Blad runda, bladbas tvär--hjärtlik, med många tänder (6--7 på var sida), med tät päls av långa glandelhår. Bladfärg ganska ljust grön.

Blommor medelstora--små, underläpp vit, överläpp vit eller lila.

Blomningstid mitten av juli--september.

Ståndort på den enda aktuella lokalen i Småland väggkant, men sannolikt en rest av tidigare förekomst i örtrik, torrare gräsbackevegetation (så förekommer den på Uppsalaslätten). Är ej att förvänta på vägkanter i utmarkerna, utan förefaller att vara bunden till odlad bygd, där man bör leta på ogödslad gräsmark och på vägkanter, speciellt då nere i halvt igenvuxna diken.

Utbredning i Småland: Jönköpingstrakten Ö om Vättern. Känd från två gamla lokaler, Ljungarum Strömsberg, Ölmstad, samt från två av Roland Carlsson nyupptäckta, i Hakarp och Skärstad. Kvar 1979 åtminstone på den senare.

I *Sverige* känd från Småland, Östergötland, Uppland, Dalarna, Medelpad, Jämtland. Överallt förgäves eftersökt utom i Uppland, där den finns kvar på 8 lokaler. Förefaller vara mycket hårt trängd av tidigare betesmarkers igenväxande. Lokaler med riklig förekomst har stort skyddsvärde.

Förväxlingsrisk: Växer på samma typ av ståndorter som våra vanliga ögontröstar, *vanlig ögontröst* och *grå ögontröst*, och förekommer i regel tillsammans med någon-av dessa, vilket gör att man får ha ögonen med sig. *Vanlig ögontröst* har större, ljuslila blommor och smalare blad, *grå ögontröst* har något mindre blommor än *finnögontröst* och påfallande grå bladfärg. Med någon träning skiljer man därför ut *finnögontröst* redan på håll i fält. Under lupp bekräftar de långa glandelhåren omedelbart bestämningen. -- Hybrider med andra arter är inte kända, och har av mig förgäves eftersökts i blandbestånd.

3. *E. micrantha*, *ljungögontröst*

Stjälk spenslig men styv och rak, med många relativt korta ledstycken under första blomma. Grenar påfallande uppåtriktade, men saknas ofta, och växten ser då ut nästan som en sytråd. Både stjälk och grenar är mycket tunnare än hos andra arter, och påfallande gleshåriga, vilket gör att stjälken glänsar i brunrött.

Blad mindre än hos andra arter, med ganska få och normalt ganska trubbiga tänder, alldeles kala, glänsande, liksom lackerade. Bladfärg påfallande dunkelgrön.

Blommor små, antingen vita, men då är de violetta strimmorna mycket kraftigare markerade än på andra arter, eller violetta, och då mycket mörkt, nästan svartaktigt och något flammigt violetta. När blommorna är violetta brukar överläppen fortfarande vara vit, men med mörkvioletta kanter, en egendomlig färgkontrast.

Blomningstid augusti—september.

Ståndort bland ljung (alltid mycket nära!) på vägkanter och på välhävdade, icke gödslade, ljungrika betesmarker. Starkt kalkskyende. Var förr ganska allmän på ljunghedarna, men med dessas igenväxning har växten gått starkt tillbaka och man finner den idag mest i fåtal på vägrenar. Speciellt den violetta formen är mycket lik ljung, en likhet som förstärks av det styva växtsättet och de små, brunröda bladen. Är mycket svår att få ögonen på beroende på denna likhet!

Utbredning i Småland: Känd från strödda lokaler (ca 50) över hela landskapet, men de flesta av dem är mera än 50 år gamla, och jag känner endast till en aktuell lokal i landskapet (Jönköpingstrakten). Växten har sannolikt gått tillbaka starkt, men går säkert ännu att upptäcka på många lokaler, speciellt på vägkanter i de magra västra delarna. Måste dock medvetet sökas på lämpade lokaler på grund av sin stora likhet med ljung!

I *Sverige* känd från hela södra delen, med nordgräns i Värmland, Dalarna (1 lokal), Hälsingland (1 lokal). Som tillfällig i Medelpad. Många äldre lokaler finns, men fynden i sen tid är överallt mycket få. Lokaler med riklig förekomst i ljungrik betesmark har högt skyddsvärde!

Förväxlingsrisk: Spinkiga, svältfödda, ogrenade ex av *vanlig ögontröst* kan förväxlas med *ljungögontröst*, men blommorna är även på sådana magra exemplar större och jämnt och ljusare lila, och bladen är mattare och smalare än hos *ljungögontröst*. -- *Grå ögontröst* är normalt gråluden, och är mycket mera robust, med utåtriktade grenar och större, bredare blad.

4. *E. stricta* var. *tenuis*, *fin ögontröst*

Stjälk gänglig, slak och slingrig, med 3--5 långa ledstycken under första blomma (kapsel). Få eller inga grenar, om de finns är de utåtriktade.

Blad ganska runda, med tvär bladbas och få, ganska trubbiga tänder. Bladen ser alltid kala ut, men under lupp upptäcker man vanligen korta glandelhår (det finns former som helt saknar glandelhår). Bladfärg tämligen mörkt grön.

Blommor stora, ljus lila.

Blomningstid juni--början av juli.

Ståndort slätterängar; i både kalk- och urbergsområden.

Utbredning i Småland: Känd från ett 50-tal lokaler relativt jämnt fördelad över landskapet. Systematiskt eftersökt i sen tid, men funnen endast på en lokal i Stenbrohult (Höö). Numera sannolikt utomordentligt sällsynt på grund av slätterns upphörande, men eftersom den tidigare var så pass vanlig, kan man fortfarande räkna med att finna någon enstaka ny lokal.

I *Sverige* känd från hela landet. I södra delen överallt starkt hotad, förgäves sökt på ett hundratal lokaler i Skåne, Bohuslän, Västergötland, Småland, Öland och Gotland. I norra Sverige växer den på all slags kulturmark och är ej hotad. Lokaler i södra Sverige har ett mycket högt skyddsvärde.

Förväxlingsrisk: I habitus lik *ängsögontröst* (se under denna). I övrigt kan den på grund av de stora, ljuslila blommorna bara förväxlas med *vanlig ögontröst*, som dock alltid har fler ledstycken på stjälken.

5. *E. stricta* var. *stricta*, vanlig ögontröst

Stjälk robust, med fler än 5 ledstycken under nedersta blomman (kapsel).

I övrigt mycket varierande: kan vara ytterst lågväxt (bara ett par cm!) eller mycket högväxt. Rikt grenig, om inte lokalen är mycket mager, grenar utåtriktade.

Blad avlånga, med kilformig bladbas och spetsiga--långt utdragna tänder.

Bladen ser alltid kala ut, men under lupp upptäcker man ofta korta glandelhår; former som saknar dessa är dock mycket vanliga. Bladfärg tämligen mörkt grön.

Blommor medelstora--stora, ljuslila, någon gång nästan vita eller mörkare violetta; i senare fallet är den lila färgen dock jämnt fördelad.

Ståndort mycket växlande: torr--fuktig, ogödslad gräsmark, särskilt betesmark, även vägkanter, grusgropar och liknande störda miljöer; finns i både kalk- och urbergsområden.

Utbredning i Småland: Ganska allmän, och finns antagligen i de flesta eller alla av landskapets rutor. Eftersom den ej är så nogräknad med ståndorten, hör arten inte till de som idag är hotade.

I Sverige finns vanlig ögontröst över hela landet. Gränsen till fin ögontröst är mycket skarp i södra Sverige, men i norra Sverige går de gradvis över i varandra. Det är därför de inte kan ges högre rang än varieteter av samma art (var.).

Förväxlingsrisk: Se under finnögontröst, ljungögontröst, fin ögontröst och hybriden grå ögontröst x vanlig ögontröst!

6. *E. nemorosa*, grå ögontröst

Stjälk robust, nästan alltid med fler än 5 ledstycken. I övrigt mycket varierande i höjd och grenighet. Grenar utåtriktade, saknas hos svältofödda plantor.

Blad runda, bladbas tvär, tänder ganska spetsiga. Bladen är nästan alltid tätt håriga med långa, vita enkelhår, så att plantan ser starkt grå ut (speciellt tydligt när den växer i täta bestånd). Någon gång påträffar man exemplar som är nästan alldeles kala, men i övrigt helt typiska.

Blommor små, vita, någon gång med lila överläpp.

Ståndort framför allt stigar, grusgropar och störd mark; däremot sällan i ogödslad gräsmark, om inte grässvålen har blivit söndertrampad och även andra 'ogräs' har kommit in; finns på såväl kalkrik som kalkfattig mark.

Utbredning i Småland oklar. Ett 50-tal kollektioner i våra offentliga museer fördelar sig ganska jämnt, men jag har en känsla av att arten är betydligt vanligare i väster än i öster, en skillnad som den pågående inventeringen kan påvisa.

Eftersom det är en ren väggkantsväxt är arten inte alls hotad.

I Sverige finns grå ögontröst i hela södra delen, upp till södra Dalarna, och sedan längs norrlandskusten till Umeå.

Förväxlingsrisk: Se under finnögontröst, ljungögontröst samt hybriden nedan!

7. *E. nemorosa* x *E. stricta* var. *stricta*, grå ögontröst x vanlig ögontröst

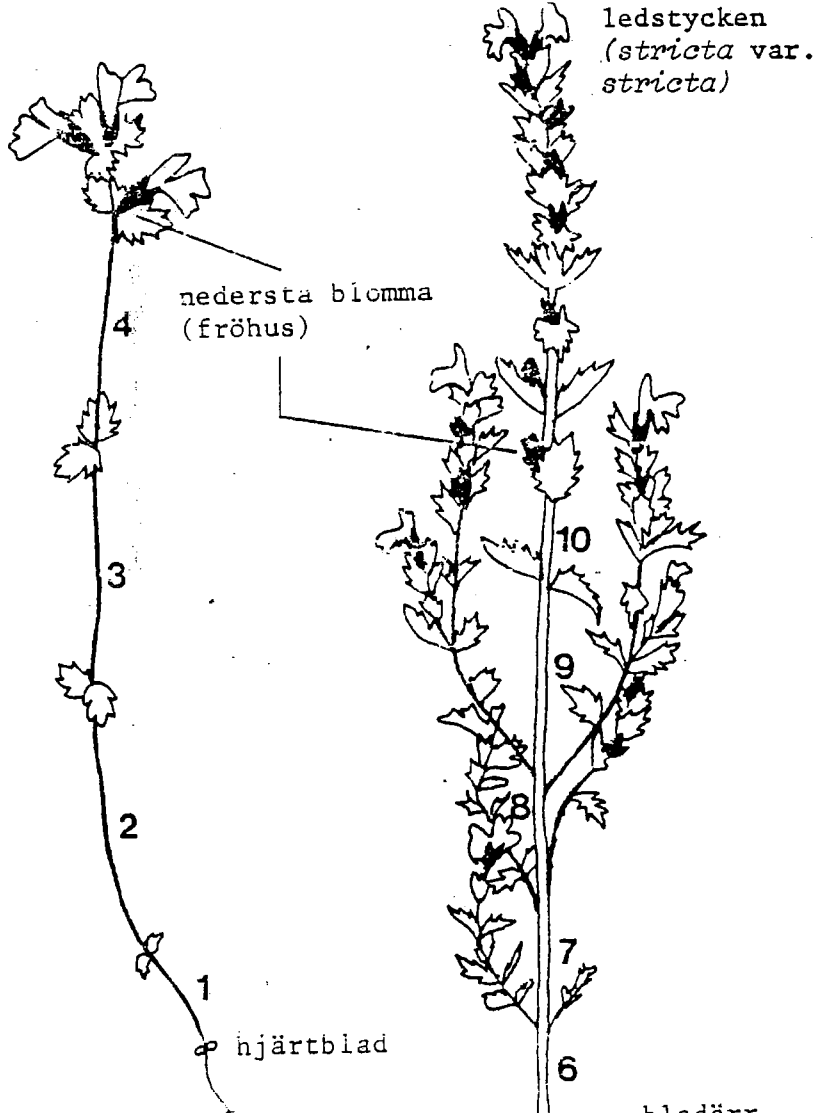
Hybrider mellan de två allmänna ögontröstarna förekommer i stort sett alltid, när de kommer i kontakt med varandra. Hybriden är helt fertil, och ur frön från hybridplantor växer det upp en avkomma, som kombinerar föräldrarnas egenskaper på i stort sett vilket sätt som helst. Hybridfrön kan också spridas till nya platser och bilda förekomster, som är intermediära, eller som liknar en av föräldrarna men har drag av den andra. Det är den allmänna förekomsten av denna hybrid, som gör att ögontröstsläktet verkar svårt. Föräldrarna är väldigt olika i många karaktärer och även i ståndort.

Speciellt vanliga är hybridformer, som liknar grå ögontröst, men har lila blommor, och ofta enstaka korta glandelhår insprängda bland all gråhårigheten. Det förekommer också former, som liknar vanlig ögontröst i allt, utom att de har långa, gråa hår på bladen.

Hybriden mellan ljungögontröst och vanlig ögontröst har samlats tre gånger i Småland, medan ljungögontröst x grå ögontröst ej är funnen här. Jag har sett båda i Skåne: de uppträder någon gång när föräldrarna möts, men alltid enstaka.

ANTAL LEDSTYCKEN

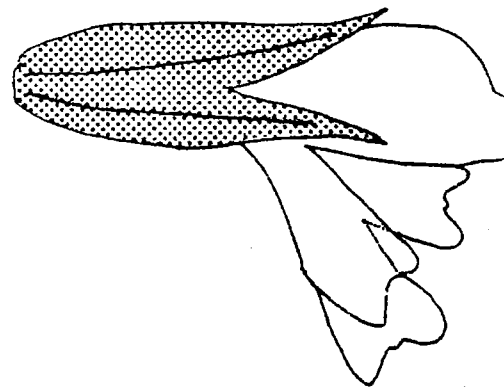
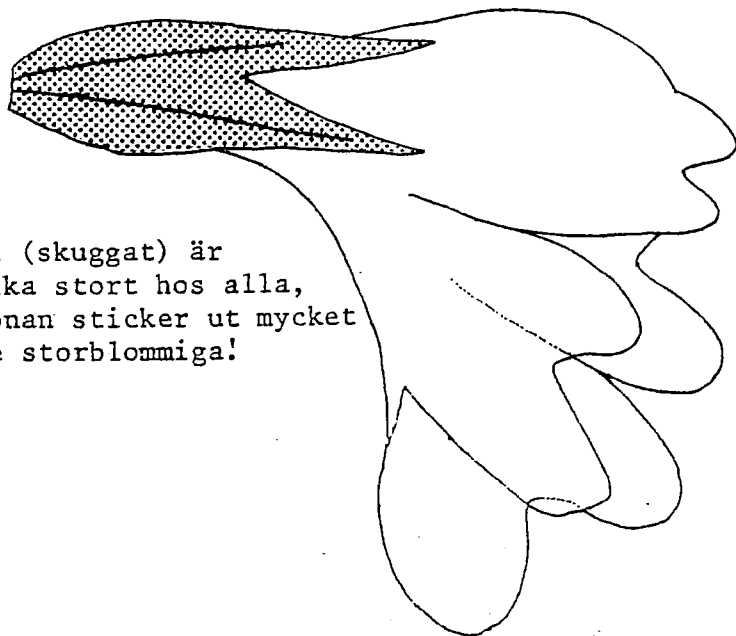
Räkna från hjärtbladen till nedersta blomman eller fröhus! Ibland har bladen fallit av och då får man gå efter bladärren (brukar vara tydliga)

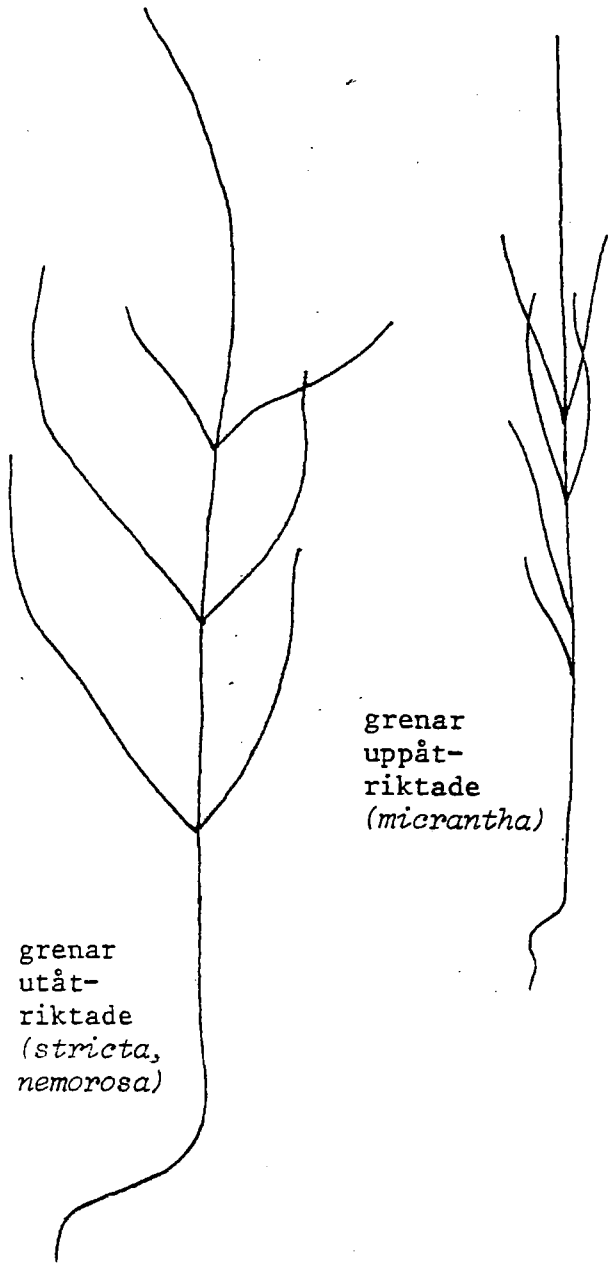
få, långa ledstycken
(*stricta* var. *tenuis*)

STORLEK

blomfodret (skuggat) är ungefär lika stort hos alla, så blomkronan sticker ut mycket mer hos de storblommiga!

VÄXTSÄTT

grenar
utåt-
riktade
(*stricta*,
nemorosa)

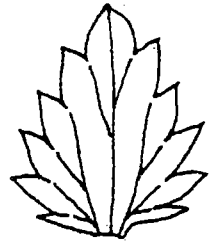
grenar
uppåt-
riktade
(*micrantha*)

BLADFORM

micrantha

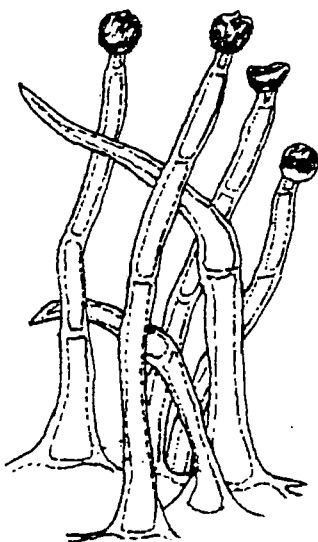
stricta
var. *stricta*
OBS! Är dock
variabel!

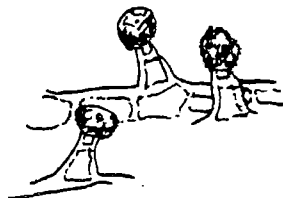
nemorosa

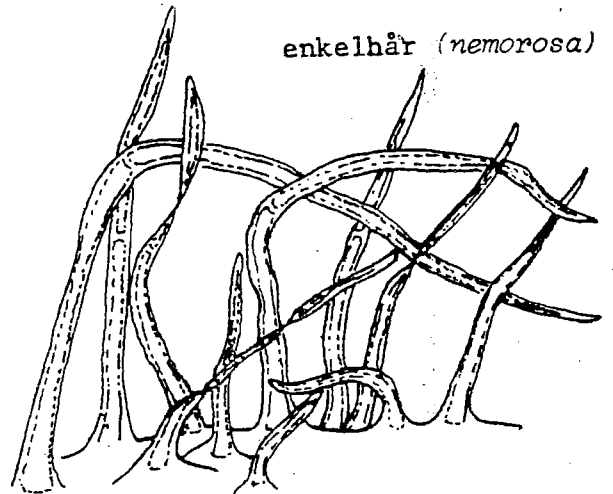
HÄRIGHET

korta glandelhår
(*stricta*)

enkelhår (*nemorosa*)

långa glandelhår
(*metkoviina*)